

Egy orosz harmadikutas

*(Vázlat Igor Safarevicsről
és az ökológiai gondolkodásról)*

*Eff Lajos barátomnak,
az ökológiai eszme hívének ajánlom*

Ha meghalljuk a harmadik út kifejezést, elsősorban a népi írók mozgalma és törekvései jutnak eszünkbe: mindenekelőtt Németh László, aztán Kovács Imre, Veres Péter, Erdei Ferenc, Féja Géza, Bibó István, meg persze a nevükkel fémjelzett mozgalmak, politikai szerveződések. Hogy mit értünk harmadik úton, az némileg benne rejlik a szókapcsolatban. Ha van harmadik, értelemszerűen van első és második út is. Durván leegyszerűsítve arról van szó, hogy a magyarság számára sem az első út, a kapitalizmus, sem a második, a szocializmus nem járható, ezek helyett történelmi alkatunkhoz, sajátos történelmi-politikai helyzetünkhöz és érdekünkhöz idomított, mindkettőtől eltérő, ezeket ötvöző harmadik utat kell találnunk. A történelem megghiúsította ezt az elkép-

zelést, s bár a rendszerváltoztatás idején, elsősorban az MDF háza táján felbukkantak harmadikutasnak tekinthető próbálkozások – ilyennek tartom például az MDF-piacot –, kijelenthetjük, hogy a magyar közgondolkodásban mára háttérbe szorult ez a jobb sorsra érdemes eszmeiség. (A FIDESZ, a napjainkban egyetlen hatékony konzervatív erő politikai filozófiájára egyoldalú atlantizmus jellemző.)

Ha manapság nálunk nem is hódít a harmadikutas gondolat, Oroszországban van egy jelentős gondolkodó, akitől – a hajdani magyar elképzelésektől függetlenül, azokat nem ismerve, azoktól némileg eltérő formában – nem idegen ez az idea: Igor Safarevicről van szó. Igor Safarevics matematikus csodagyerekként kezdte pályafutását. Tizenhét évesen befejezte az egyetemet, és huszonhárom éves korában már a matematikai tudományok nagydoktora volt. A Kolmogorovot és Pontrjagint követő orosz matematikus nemzedék legkiválóbb képviselője ő, aki fénykorában jelentős hatással volt nemcsak a szovjet-orosz, hanem az egyetemes matematika fejlődésére is. Nevéhez számos emlékezetes eredmény fűződik a számelmélet és a geometriai algebra területén. 1900-ban, a párizsi matematikai kongresszuson David Hilbert kijelölte a huszadik századra váró, akkor megoldhatatlannak lát-

szó legfontosabb feladatokat. Ezek közül egyet Safarevics oldott meg. Tehetsége annyira kétségbevonhatatlan volt, hogy bár nem lépett be a kommunista pártba, ragyogó karriert futott be: harmincöt éves korában, 1958-ban a Szovjet Tudományos Akadémia levelező tagjává választották, 1959-ben Lenin-díjat kapott, s számos külföldi akadémia és tudományos társaság hívta meg tagjai közé.

A káprázatos karrier azonban hidegen hagyta – nem az érvényesülési vágy, hanem a lelkiismerete vezérelte. Ennek következtében az 1960-as évek végén pályája éles fordulatot vett. Egyre gyakrabban hallatta hangját társadalmi és politikai kérdésekben. Szolzsenyicin és Szaharov társaságában magától értetődő természetességgel nyilvánosan elítélte az emberi jogok szovjetunióbeli megsértését, tiltakozott a kommunista rendszer ellenfeleinek kényszerű pszichiátriai kezelése ellen, bírálta a pravoszláv egyházat ért támadásokat. Az életét kockáztatta, de világhíre megmentette a lágertől, „csak” egyetemi katedrájától fosztották meg. (Szerénységére és emberségére jellemző, ahogyan a vakmerő kiállását firtató újságírói kérdést ütötte el: „...fiatal koromban szerettem utazni. Hegymászással, hegyi turizmussal foglalkoztam. Lépten-nyomon előfordult, hogy egy-két napig szakadó esőben voltunk. A börtönt és a lágert egy elhúzódó hegyi utazásnak képzeltem el.”)

Az 1970-es évektől kezdve egyik legfontosabb feladatának azt tekinti, hogy segítsen megtalálni az Oroszországot a kommunizmus zsákutcájából kivezető utat. Töprengéseinek első eredménye az 1977-ben Franciaországban (!) megjelent, s azóta számos világnyelvre – és magyarra is – lefordított, több kiadást megért, *A szocializmus mint világtörténelmi jelenség* című könyve. Alaptétele az, hogy az emberiség történetében a szocializmus mindig az öntudatlan halálvágy megnyilvánulása volt, s mindig katasztrófákhoz vezetett. Szintén nagy visszhangot vert 1989-ben megjelent alapvető tanulmánya, a *Két út egy szakadékba*.

A peresztrojka idején a szocialista táborban – a Szovjetunióban ugyanúgy, mint nálunk – boldog-boldogtalan a kapitalizmus áldásairól áradozott: egykori ádáz ellenfelei, a kommunisták csakúgy, mint az antikommunisták. Ebben a felfokozott kapitalizmus-várásban jelent meg Sáfarevics fentebb említett cikke, amelyben – ezúttal is az árral szemben úszva – azt fejtette ki, amit a cikk címe nagyon szemléletesen előrevetít, hogy nemcsak a szocializmus, hanem a hőn áhított kapitalizmus is szakadékba vezet.

Az akkor szerfölött hihetetlennek tűnő, mára viszont a mi esetünkben mindenképpen Kasszandra-jóslatnak bizonyult kijelentését nagy vonalakban a következőkép-

pen foglalhatjuk össze. Mindkét, látszólag egymással homlokegyenest szembenálló rendszer ugyanannak az egységes technológiai civilizációnak a két változata. „Mindkettőhöz a falvak tömeges megsemmisítése és kirablása, az emberek városokba történő kolosszális mértékű koncentrálása, az élet mind több területén az emberek technika által történő kiszorítása és pusztító ökológiai válság köthető.” Mindkettőnek célja a természet leigázása, és nem a természettel való együttélés. Mindkettőnek sajátossága a mértéktelenség, hogy nem ismeri saját határait. Gazdaságuk csak akkor fejlődhet, ha mértéktelenül növekszik. Miközben problémáikat igyekeznek megoldani, egyre újabb és súlyosabb problémákat idéznek elő. Például, az energiaéhséget leküzdendő kifejlesztették az atomipart, amely aztán még súlyosabb, még nehezebben megoldható feladatok elé állította a tudományt. Elég, ha csak Csernobilra gondolunk. Nem véletlen, hogy a két rendszer oly könnyedén alakult át egymásba a rendszerváltásnak nevezett időszakban.

Safarevics nem csupán történelmi-tapasztalati alapon veti el azt a gondolatot, hogy az emberiség csak a szocializmus és a kapitalizmus között választhat, hanem filozófiai megfontolásokból is. Gondolatrendszerének egyik lényeges eleme, hogy elutasítja a mechanikus gépekre jellemző kettős rendszereket, amelyeknek csak két állapota

van: a bekapcsolt vagy a kikapcsolt. Tagadja, hogy az életben, a történelemben csak két lehetőség közül választhatunk. Meggyőződése, hogy a valóság és a történelem számtalan lehetőséget és variációt kínál, s ezt a gazdagságot nem szabad két lehetőség közötti választásra szűkíteni.

Safarevics nem annyira önhitt, hogy pontosan meghatározza, aprólékosan kijelölje, ha tetszik, megjósolja, milyennek kell lennie a járható harmadik útnak, de támpontot ad. Ennek az útnak mindenekelőtt összhangban kell lennie a természettel, figyelnie kell az ökológiai hatásokra, a természeti környezetre. Ezen újfajta szemléletmód legtermészetesebb, ma még többé-kevésbé megfigyelhető előzménye a paraszti világkép. (Érdeemes megjegyezni, hogy nem a faluból kiszakadt ember nosztalgikus visszavágódásáról van szó. Safarevics mind apai, mind anyai ágon városi, értelmiségi családból származik.) A harmadikutas ökológiai gondolkodás sokat meríthet az indiánok, az afrikai és a dél-amerikai természeti népek tudásából, hagyományaiból is: „Csak ha együtt összegyűjtjük ezeket a még meg nem semmisített kincseket, lesz esélyünk arra, hogy megtaláljuk a technológiai civilizáció alternatíváját, s megmeneküljünk a technológiai haláltól.”

Az 1980-as évek végén Safarevics azért tartotta ébren a harmadik út kérdéskörét, mert szeretne volna megóvni Oroszországot a Nyugat utánzásától, mondván, hogy azt az utat, amit a Nyugat több száz év alatt járt be, hazája nem rohanhatja végig pár év alatt, mert így a kapitalizmus vívmányaiból nem részesülhet, neki csak a salakja juthat. Safarevicsnek egyébként is meggyőződése: 1917-től kezdődőleg a nyugati civilizációs kör azért nézte részvétlenül, hogy a kommunisták tönkreteszik a hagyományos Oroszországot, mert hazája a huszadik század elején saját fejlődési úton indult el, s ezzel akadályozta a technológiai civilizáció terjedését. A kommunisták – a Nyugat hallgatásától övezve – az 1930-as években éppen azért számolták fel a parasztságot, mert önálló, szerves kultúrája volt, mert a parasztság „munkája összekapcsolja az embert a Természettel és a Koszmoszal”, s ez a világszemlélet útjában állt az embereket külső erőknek kiszolgáltató, automatává alacsonyító történelmi folyamatoknak. Ezzel magyarázható az az abszurd tény, hogy a szovjet kommunistákat nyugati kapitalisták támogatták. Természetesen Safarevics nem szemellenzős Nyugat-gyűlölő, tisztában van a nyugati civilizáció jelentős vívmányaival is, valamint azzal is, hogy a technológiai gondolkodást nem a földrajzi hely határozza meg, s jócskán idéz orosz szerzőket is. Példá-

ul Gorkij arról ábrándozott, hogy az orosz falvakban lakó „nehézkés és szörnyű emberek kihalnak, s a kenyeret laboratóriumokban fogják termelni”.

Safarevics szerint a válság megoldása keserves és hosszan elhúzódó folyamat lesz, melynek szakaszait, lefolyását bajos megjósolni, de az biztos, hogy sikerrel csak akkor kecsegtet, ha mai életvitelünket, gondolkodásunkat gyökeresen átalakítjuk. Kiütként radikálisan új, az ökológiai gondolkodással összhangban levő, de azon túlmutató, a metafizika irányába elmozduló szemléletváltást javasol: „...problémáink megoldásának útja ne a külvilág terhére történjen, hanem belső lelki erőink terhére. A külvilági források korlátozottak, de a lelki erők korlátlanok – éppen ez az a korlátlan energiaforrás, amelyet a nyugati világ folyton igyekszik megtalálni: hol az örökmozgóban, hol a termonukleáris energiában.” Safarevics lényegében ugyanazt mondja, amit a huszadik század egyik legjelentősebb nyugati gondolkodója, Heidegger úgy fogalmazott meg, hogy már csak egy Isten menthet meg bennünket.

Babus Antal